

1908 Diyarbakir’i, Ziya Gokalp ve Krtlgn “Sosyal Problem” Olarak Tanımlanması

Dr. Fuat Dündar

1908 ncesi Diyarbakir

Vilayetin nüfus memurluğunu yapmış, istatistikçi Mehmed Tevfik Efendi’nin oğlu olarak Diyarbakir’de dünyaya gelen Mehmed Ziya (1876-1924), 1896’da veterinerlik okumak üzere İstanbul’a gider. Kısa bir süre içinde Jn Türk hareketiyle irtibata geçer ve çok geçmeden Abdülhamid’in hafiyeleri tarafından tespit edilir. Bir yıl hapis yattıktan sonra Diyarbakir’e sürülen Gökalp, burada yörenin büyük bir kesiminde hkimiyet sağlayan Milli İbrahim Paşa’ya karşı 1905 ve 1907 yıllarında gerçekleştirilen telgraf eylemlerinde büyük rol oynar.

Milli İbrahim Paşa (??-18 Temmuz 1909)

Kürtler arasında “Berxo Aga” olarak tanınan Milli İbrahim Paşa, Viranşehir merkezli bölgenin köklü ve büyük aşiretlerinden Milan aşiretinin reisidir. 93 Harbi’nden (1877-1878) sonra Sivas’a sürülmüş, 1890 yılında Hamidiye Alayları’nın kurulma kararı sonrası Viranşehir’e dönmesine izin verilmiştir. 5 alay ve en az 6000 silahlı atlısıyla Erzincan’daki 4. Ordu’ya, Müşir Mehmed Zeki Paşa’ya bağlanır. 2 Aralık 1902’de “Mirlva” rütbesiyle “Paşa” olur.

Sanıldığıının aksine Hamidiye Alayları sadece Ermenilere karşı bir organizasyon olmakla kalmamış, Osmanlı iktidarı tarafından “dize gelmez” olarak nitelenen Arap aşiretlerine karşı da büyük rol oynamıştır. Milli İbrahim Paşa’ya bağlı Hamidiye Alayları buna tipik bir örnektir. Kendisi Ermenilerden daha çok Arap ve Kürt aşiretlerine karşı çatışmalarıyla gündeme gelmiştir. Önce Aneze ve Şammar gibi Arap bedevilerinin saldırılarını engelleyerek Diyarbakır vilayetinin güvenliğini sağlamış, ardından vilayetin orta kesimindeki aşiretlere karşı otoritesini kurmuştur. 1904 yılında daha kuzeyde bulunan, şehir merkezine bağlı köylere ve aşiretlere karşı otoritesini dayatmaya başlayarak İstanbul’a kadar yansıyacak olan büyük sorunların doğmasına yol açmıştır. Yörede aşiretler arası çatışmalar olağan kabul edilmekle birlikte ilk defa bir aşiret ile bir şehir merkezi bu şiddette karşı karşıya gelmiştir. Burada yanıt alınması gereken soru, bu çatışmaların Ziyaeddin Fındıkoğlu’nun iddia ettiği gibi, Türkler ve Kürtler arasındaki bir mücadele mi, yoksa Türkleşmiş şehir ahali Kürtler ile Türkleşmemiş bir Kürt aşireti arasındaki bir mücadele mi olduğudur.

Dayısı Hâcegândan Pirinççizade Arif Efendi (1853-1909)

Şimdi Diyarbakır şehir merkezine, Milli İbrahim Paşa’nın hegemonya yürüyüşüne karşı eşrafın yaptıklarına bakalım. Şehrin ileri gelen iki ailesinden birinin başında bulunan ve Milli İbrahim Paşa’nın hegemonyasından en çok zarar görecektir olan, belediye reisi ve aynı zamanda Gökalkp’in dayısı Arif Efendi’dir.

Arif Efendi 1895 yılında Diyarbakır’daki Ermenilere yönelik saldırıların örgütleyicilerinden biri, aynı zamanda Ermeni ıslahat görüşmeleri sırasında Ermenilere “verilecek imtiyazın”, “kanlarıyla bozulacağı” yemini eden eşraftan ibaret komitenin üyesidir. Abdülhamid’in, olayları bastırmak için Hamidiye Alayları’nı görevlendirmesi üzerine, sorumlulardan biri olduğu için önce Musul’a, ardından da İstanbul’a sürülen Arif Efendi, bir yıl geçmeden affedilir ve Diyarbakır’e dönmesine izin verilir. Diyarbakır şehir merkezi ölçeğinde Ermeni meselesi “çözüm”lendikten yaklaşık on yıl sonra yeni bir hegemonya savaşına girişir. Bu kez karşı kampta yöredeki aşiretler üzerinde ve neredeyse tüm kırsal alanda otoritesini sağlamış olan Milli İbrahim Paşa’nın karşısına çıkar.

Telgrafhanenin işgali

Şehir merkezindeki kontrolünü ve nüfuzunu İbrahim Paşa'ya karşı kaybetmek istemeyen belediye reisi Arif Bey ve yeğeni Gökalg öncülüğünde şehrin eşrafı, şehir postanesini Temmuz 1905 ve 14 Ekim 1907'de olmak üzere iki kez işgal eder. Hamidiye Alayları'ndan sorumlu Müşir Mehmed Zeki Paşa ve saraya çekilen -ve Gökalg'ın kaleme aldığına inanılan- telgraflarda Milli İbrahim Paşa karşıtı sert bir üslup takınılır. "Nizam-ı Cedid'den evvel dahi ecdadlarının devletın sipahisi" oldukları ve Milli aşiretinin ise "çobanlık ve şekavetle geçinir alçaklardan ibaret" bulunduğu belirtilen telgrafta, kendilerinin devlete en sadık kesimden geldikleri hatırlatılır. Askerlik görevini yaptıkları vatan "damarlarında kaynayan kanlarla" korunmakta iken "Milli aşiretinin şaki ahlakının, mukaddes askerlik sıfatına büyük bir hakaret" olduğu belirtilir. İbrahim Paşa'nın "koleradan, vebadan daha müthiş bir biçimde" yayılarak "üç vilayet-i şahaneyi" sardığı ve şimdi de sadık, "asker oğlu asker" Diyarbekir ahalisini tehdit ettiği iddiasında bulunulur. Üstelik aralarında "İslam kanına susamış" Yezidilerin de yer aldığı bu aşiretin, devletın askerlerine de saldırdığını belirten telgrafta, "Ebu Cahil'den daha cahil", "medeniyetten nefret eden", "cehalete ve vahşete mahkûm" İbrahim Paşa ve evlatlarının öldürülmeleri istenir.

Telgrafhanenin işgalinin on birinci günü saray, İbrahim Paşa'yı bir süre bölgeden uzaklaştırmak amacıyla Hamidiye-Hicaz demiryolunun muhafazasıyla görevlendirir. Medine'ye gitmek üzere adamlarıyla birlikte Şam'da konaklarken 1908 devrimini haber alan İbrahim Paşa, Abdülhamid'i desteklemek için Viranşehir'e doğru yola çıkar.

1908 devriminin Gökalg okuması: "Elhamdülillah insan olduk"

Bu sırada şehir merkezinde Gökalg ve dayısı, cemiyetin Diyarbekir şubelerini ve "Millet Kiraathanesi"ni açmış, 2000 gönüllü toplayarak İbrahim Paşa'nın peşine düşmüşlerdir. Padişahıtan elde edilen bir irade ile de Milli İbrahim, "paşa"lığı elinden alınarak şaki konumuna sokulmuştur. Bu takibata Karakeçili, Şammar ve Anaze gibi Milli aşiretinin otoritesini kurduğu düşman aşiretler de katılır. İbrahim Paşa'nın ölü ele geçirildiği takibatta birçok yağmalama ve katl olayı gerçekleşir. Özellikle Milli İbrahim Paşa'nın koruması altındaki gayrimuslimler bu saldırılardan büyük zarar görür. En önemlisi de İbrahim Paşa'nın büyük hazinesi kayıplara karışmıştır.

Bu yağma ve hırsızlık olaylarından sorumlu tutulan Arif Efendi mecliste kendini savunmak için bir konuşma yapmak zorunda kalır.

1908 devriminin cümlesi: “Elhamdüllillah insan olduk”

1908 Devrimi Diyarbekir başta olmak üzere doğudaki dengeleri altüst etmiş, “paşa” olan Milli İbrahim eşkıya kabul edilmiş, belediye reisi Arif Bey mebusluğa terfi etmiştir. Bölgedeki altüst oluşun en özlü ifadesi ise Gökalp’in kaleme aldığı metinde saklıdır:

10 Temmuz’dan, Osmanlıların o büyük bayramından evvel ara sıra yine burada toplanıyorduk. Amma nasıl? O zaman koyun sürüsü idik...

Biz koyun sürüsü, mıhlanmış gibi dikilir, donmuş gibi dinlerdik...

Nihayet bu hal gayretullaha dokundu. Damarlı olanlarımızın kanına dokundu.

Rumeli’deki sürüler bir kahraman ordu kesildi....

Bir de buradaki sürüler de onların yardımıyla koyunluktan, kurtluktan çıktık.

Elhamdüllillah insan olduk...

1908-1909 Diyarbekir’i ve Gökalp’in yayın faaliyetleri

Gökalp kaleme aldığı *Şaki İbrahim Destanı*’nda, İbrahim Paşa’nın güçlerini bir yandan “Kürt kılıcı” olarak tanımlarken, diğer yandan yaşananları bir kardeş kavgası olarak yorumlamıştır. (“Bu toprağa kardeş kanı akmasın”) Ama şiire hâkim olan kurgu, Milli İbrahim Paşa’nın yandaşlarını dağdaki gayri medeni aşiretler gibi, medeniyet karşıtı bir grup olarak niteler:

Medeniler silahlanıp gezemez

Dağlarındaki aşiretlere benzemez

Eşkıyalık etmez sana [İbrahim Paşa] bakarak

Kürtlüğün “sosyal problem” olarak tanımlanması

Bu arada Peyman dergisinde kaleme aldığı “Kürt sorunu” eksenli sosyopolitik yazılarında İttihatçı politikanın temellerini atan Gökalp, Zeami teşkilatı yani aşiretçiliği, Kürt kimliğinin yaşandığı sosyal doku olarak tanımlar. İktidarın hastalık olarak tanımladığı bu teşkilat yüzünden Kürt bireyine ulaşamadığını söyleyen Gökalp, bir hastalığın “tedavi”si için önce onu “teşhis” etmek gerektiğini belirtir:

Köylülerimiz çoğunlukla Kürd kavmine mensup cahil ve aşiret ahlakına sahiptirler, vatani ve millet hislerinden tamamen mahrumdur. Kürd köylüsü genel masraflara katılmanın yüceliğini bilmediği için vergi vermek istemez. Vatani köy ya da aşiretten ibaret sandığı için askerlikten kaçır...

[Köy ağalar] hükümet dairelerini istila, memleketi her çeşit yoldan sapmalara sürüklemektedirler.

Bu hastalık, uygun bir toplumsal tedavi tatbik olunmak şartıyla iyileştirilebilir.

Diğer yandan, Kürt bölgeleri için, sosyolojik prensiplerine göre hazırlanacak bir “aşiret nizamnamesi” önerdiği makalesinde şöyle der:

Hükümetin daire-yi nüfuzuna alınamayan bu cemiyetler uzviyet-i içtimaiyemize istila etmiş habis veremi mesaiibesindedirler. Memleket hayatını malen ve idareten tesmim eden bu muzır urlar... milli ahlakımızda da rahneler açarlar.

Ancak bunları “cerrahi bir operasyonla milli bünyeden kesip atmanın mümkün” olmadığını dile getirir ve bunun yerine Kürtlerin “temsil ve isticnas”larını (asimilasyon ve benzetme) önerir. Kararlı ve zamana yayılacak bir çalışma gerektiren bu hedefe ulaşmada “şimdilik yapılabilecek”ler olarak önerisi, “bu zararlı urları bir münasip tedavi tatbikiyle zehirden ve vehametten (tehlike) tecrid ederek evram-ı selime (iyi huylu verem/ur) haline getirmek”tir.

Bu hastalığın tedavisi için yakın vadede bir dizi “toplumsal çözüm” de önerir. Bu önerilerden bazıları, mahkeme üyelerinin bölge insanından seçilmemesi, arazi sahiplerinin memuriyete alınmaması ve davalıların mahkemelere -Kürt köylüleri Türkçe konuşmaya mecbur kalsınlar diye- bizzat gelmesinin zorunlu kılınması ve “köylülerin hissiyat-ı vataniye ve efkâr-ı milliyeye”ye sahip olmaları için köy mekteplerinin kurulmasıdır. Öte yandan göçebe ve yarı göçebe aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesi için, “göç yollarının tesbit edilip zamanla (alanlarının) daraltılması” gerektiğini ve bu alan stratejisi sayesinde iskâna mecbur bırakılan Kürtlerde böylelikle “özel mülkiyet”in gelişeceğini belirtir.

Aslında Gökalp sadece Kürtlüğe değil, hastalık olarak değerlendirdiği birçok toplumsal olaya da tetkik-teşhis-tedavi üçleminden bakmış, “yeni bir hayat” diye idealize ettiği toplumun inşası için de istatistiği en önemli araç olarak savunmuştur. Gökalp’in kurduğu *İçtimaiyyat* dergisinin çıkış yazısı bu açıdan çok ilginç tespitler içerir:

Toplumsal bir buhran geçiren bir memlekette herkesi en çok düşündüren mesele tabiidir ki mevcut toplumsal müesseselerden hangisinin tabii ve hangisinin hastalıklı olduğunu anlamak ve lazım gelenlerin ıslah veya tadili (değişme) çaresini aramaktır.”

Selanik’e gittikten sonra Türk milliyetçiliğine ilişkin yazılar kaleme alan Gökalp, İttihatçıların iktidarı tam olarak ele geçirdiği 1913 darbesiyle, genel Türkleştirme politikasının bir parçası olarak Kürtlerin asimilasyonunu hedefleyen politikalar üretmeye başlar. Gökalp’in etkisiyle cemiyetin 1913 kongresi, aşiret bölgelerinin idaresi, aşiretlerin iskânı gibi konularda çeşitli kararlar alır. Gökalp’in en önemli katkısı Kürt toplumuna yönelik bir sosyolojik anket hazırlamasıdır. Bu anket Temmuz 1914’ten itibaren tüm Kürt bölgelerine dağıtılarak Kürt toplumu tetkik edilmeye çalışılmıştır.

Mayıs 1916’dan itibaren Rusya’nın işgal ettiği bölgelerden kaçan yüz binlerce Kürt, Türk bölgelerine %5 oranında dağıtılarak iskân edilir. Bu sevk ve iskân operasyonunu

düzenleyen AMMU bünyesinde, 1917 yılında ve Gökalp başkanlığında “Encümen-i İlmiye Heyeti” kurulur. Heyet, birçok Alman ve İttihatçı sosyolog ve etnografi da içerir. Resmi amacı aşiretlerin ilmi ve esaslı yöntemlerle iskân edilmesi ve medenileştirilmesi olan bu heyet ayrıca *Kürdler* adlı bir eser yayımlar. Bu eserdeki doğruluğu tartışılacak tezler, bugünün Türkiye’inde benimsenen resmi ideolojinin Kürt sorununa ilişkin tezleri olacaktır.